

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlener land.

De ontwikkeling van het **Grondbezit** *in de vroege Middeleeuwen*

EEN der vraagstukken, waarmee de geschiedenis zich bezig houdt is dat der occupatie of inbezitneming van de grond, waarmee de ontginning en het ontstaan van nederzettingen nauw samenhangt. Een blijvende occupatie heeft na de Volksverhuizing plaats gehad in duistere tijden, waaruit geen berichten tot ons gekomen zijn.

Als het licht der historie doorbreekt, vinden we het grondbezit onderscheiden in allodiale, leen- en laatgoederen. Hiermee worden bezitsverhoudingen aangeduid, ontstaan onder invloed van bepaalde staatkundige, economische en sociale toestanden, die tevens de plaats van de bezitter of gebruiker van de grond in de toenmalige maatschappij aanduiden.

Allodia waren bezittingen in vol eigendom, waarop geen verplichtingen rustten. Bij erfenis gingen ze zonder meer op de erfgenamen over, waarom ze ook wel patrimoniaal bezit genoemd werden. Ze waren blijkbaar afkomstig van de eerste occupanten na de Volksverhuizing, de vrije Franken, die met de koning de veroverde vrij gekomen gronden onder elkaar verdeelden, zoals bij de verovering van Engeland door de Normandiërs in 1066 geschiedde. Toen gaf Willem de Veroveraar aan ieder van zijn 60000 medestrijders een of meer dorpen in eigendom, waardoor het grootgrondbezit van de Engelse adel is ontstaan. In onze streken had de Karolingische koningsfamilie veel allodiale bezittingen, waarvan ze grote delen wegschonken. Zo schonk Gerberga in 968 een deel van Zuid-Limburg, de hoofd-bank van Meerssen, aan de abdijs van Reims. Ook het Land van Heerlen moet een Karolingisch koningsgoed geweest zijn, dat door erfenis in de 11de eeuw aan de graven van der Ahr behoorde, maar toen had reeds de verdeling van de grond en de daaraan verbonden verandering der bezitsverhoudingen plaats gehad.

De grootgrondbezitters, die meer grond bezaten dan ze konden bewerken of laten bewerken, droegen een deel van hun bezit aan anderen over.

Dit geschiedde aan een vrije man voor het leven als leengoed, of aan meerdere horigen of laten blijvend in erfpacht als laatgoed. Op de leengoederen, die op de duur erfelijk werden, rustte o.a. de verplichting, dat ze verheven of verheergewaad moesten worden d.w.z. opnieuw in leen gegeven, als er verandering van leenheer of leenman plaats had. De laatgoederen waren belast met een erfpacht, die betrekkelijk gering was. De laten, die op het van een bepaalde heer afkomstig grondgebied woonden, hadden een gemeenschappelijk bestuurscentrum in de laathof, waarop een villicus of meier als plaatsvervanger van de heer woonde.

Deze middeleeuwse instellingen hebben een taai leven gehad. Tot de Franse tijd heeft de onderscheiding der bezittingen in allodium, leenen en laatgoed stand gehouden. De allodiale gronden genoten geen voorrechten meer en de lenen waren erfelijk geworden.

Ofschoon veel leengoederen onder meerdere eigenaars verdeeld waren, moesten ze toch nog als één geheel verheven worden, terwijl ze in de belastingen gezamenlijk werden aangeslagen. Ook de laatgoederen waren vol eigendom, behoudens de verplichting tot betaling van de erfpacht, die er op rustte. In de gichtregisters waarin koop en verkoop geregistreerd werden, wordt steeds als aard van bezit leen- of laatgoed vermeld. Het zijn deze gegevens, die het mogelijk maken de oorspronkelijke bezitsverhoudingen te benaderen.

Een analyse van het grondgebied der gemeente Schaesberg levert het volgende beeld. Het bestond uit :

a. een allodiaal goed, bestaand uit het kasteel en de er toe behorende gewande, groot 110 bunder, waarvan 38 onder de hoofdbank van Heerlen gelegen. Het behoorde aan het oud-adellijk geslacht van Schaesberg.

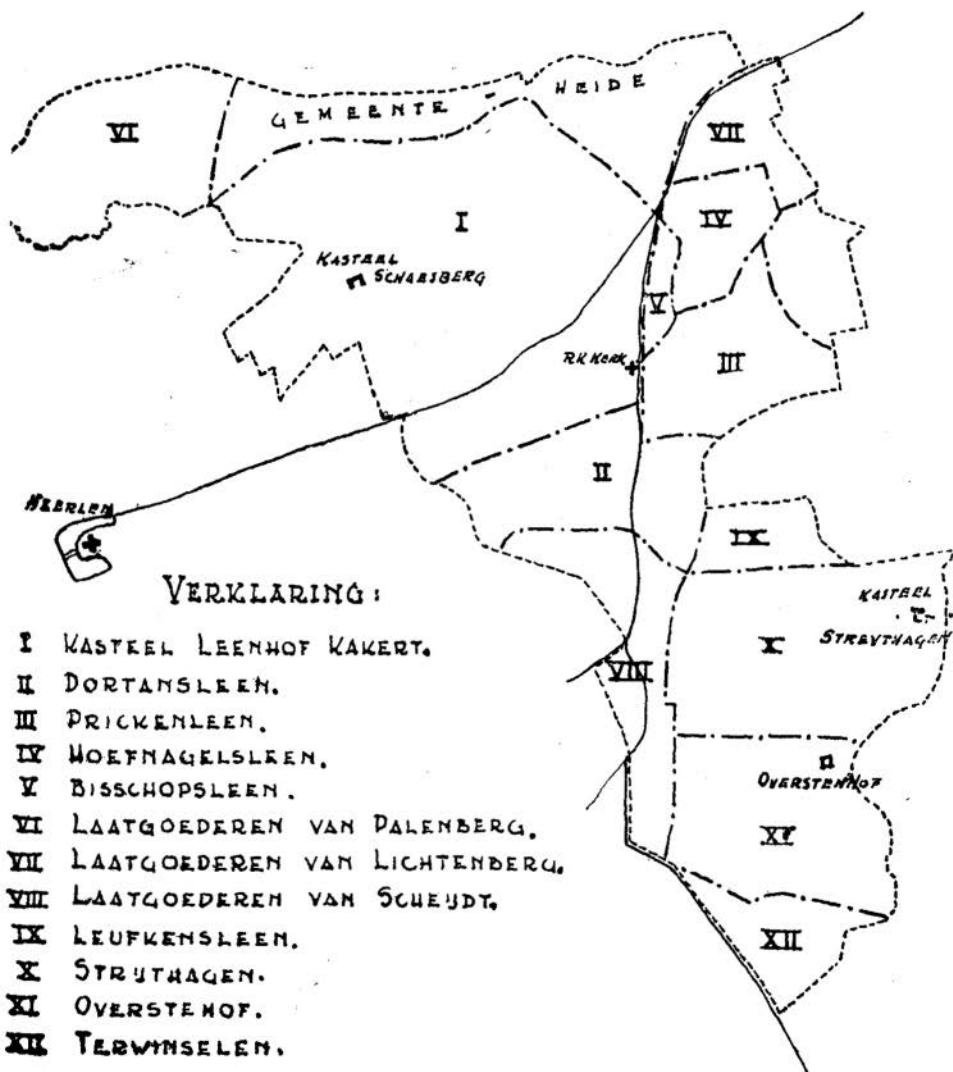
b. acht leengoederen, waarvan er vier nog onverdeeld waren nl. Leenhof, Kakert, Strijthagen en Overste hof, resp. groot 60, 55, 80 en 70 bunder. De beide laatste behoorden niet tot de heerlijkheid Schaesberg, maar tot de Hoofdbank Heerlen. Ze zijn in de Franse tijd bij de gemeente Schaesberg gevoegd. De overige lenen waren in de 18de eeuw onder een aantal eigenaars verdeeld. Dat waren het Prickenleen, het Dortantsleen, het Hoefnagels- en het Bisschopsleen, groot resp. 22, 60, 3 en 30 bunder. In de schat der gemeente droeg ook nog bij het Leufkensleen, dat tot de bank van Heerlen behoorde. Het is thans gemeente Nieuwenhagen en besloeg de grond ingesloten door de Baanstraat, de Molenweg en het voetpad van de Rouwenhof naar de Baanstraat.

c. drie complexen van laatgoederen, gelegen in Palemig, op de Lichtenberg en op de Boven-Scheidt, het zuidelijk deel der tegenwoordige Hoofdstraat, groot resp. 35, 19 en 43 bunder.

d. een deel van de heide, gemeenschappelijk in gebruik bij de inwoners der omliggende dorpen, groot 130 ha.

Men zou kunnen betwijfelen of het kasteel een allodium was, daar het na 1619 te Valkenburg verheven werd. Inderdaad heeft Johan Frederik in dat jaar het bestuur der heerlijkheid in leen gekregen van de Aarts-hertogen en moest de heerlijkheid verheven worden, maar niet de goederen van het kasteel als zodanig. Dat was wel het geval met de aan

LEEN EN LAATGOEDEREN IN DE GEMEENTE SCHAESBERG

het kasteel grenzende boerderij, die daarom de hof in het leen, Leenhof genoemd werd. Hier kwam het onderscheid tussen allodium (het kasteel) en leen (de Leenhof) tot uitdrukking. Ook wijzen de laatgoederen van Palemig, die aan het kasteel schatplichtig waren, dat ze eens van het allodium afgescheiden waren. Dat allodium moet een deel geweest zijn van het koningsgoed, dat het Land van Heerlen vormde.

De lenen vormden oorspronkelijk een landbouwbedrijf met een boerderij als centrum. Bij de onverdeelde lenen is dit nog het geval en is de boerderij nog aanwezig. Bij de lenen, waarvan de gewande onder meerdere eigenaars verdeeld was geworden, is de oorspronkelijke boerderij verdwenen. Daarvoor zijn kleine boerderijen in de plaats gekomen. Waarschijnlijk heeft de boerderij van het Prickenleen gestaan in de nabijheid van Hoofdstraat en Brugstraat, waar een plaats als de Grote Hof werd aangeduid. Aan die van het Dortantsleen kan de Brandenhof herinneren. Ook na de verdeling werden de lenen nog als een geheel beschouwd voor de leenverheffing en de belastingen. Op het stokleen, de grond, waar de boerderij stond of gestaan had, rustte de verplichting voor het geheel op te komen.*) Bij ver doorgevoerde verdeling van de grond werd een collecteur of schatheffer aangesteld, die tegen vergoeding het werk deed. Dit was in de heerlijkheid Schaesberg het geval, zoals blijkt uit de narichtingen over de omslag van het jaar 1684. Deze luidt :

Elk bunder, zo laat als leen, komt te dragen 9 gld 9 st licht geld. Hier van moet Leonard Spierts als schatheffer van de laatgoederen verantwoord worden van 100 bunder 945 gld. Als hefloon ontvangt hij 45 gld. De leengoederen, zonder Leenhof en Kakert, komen ook 900 gld te dragen. Hiervan moet verantwoord worden Gelis Beckers als schatheffer van het Hoefnagelsleen voor 25 bunder 236 gld 5 st; Leonard van Wersch als schatheffer van het Leufkensleen voor 4½ bunder 42 gld 10 st; Hein Spierts als schatheffer van het Krijn Bisschopsleen voor 3 bunder 28 gld 7 st; Willem Dortants als schatheffer van het Dortants- en het Prickenleen voor 70 bunder 66 gld 10 st.

Bij de aangeslagen laatgoederen behoorden 11 bunder van de gewande van het kasteel, over wier belastbaarheid verschil van mening bestond tussen de gebiedende heer en het dorpsbestuur. De 35 bunder laatgoed te Palemig waren belast met een jaarlijkse erfpacht van 47 vat rogge, 14 vat haver, 26 kapoenen, 6 hoenders, 5½ pond vlas, 4 patacons en 26 Aker boeschen. Deze moest op St Andreas (28 November) op het kasteel afgedragen worden. In 1699 droeg Frederik Sigismund Theodor de opbrengst van de erfpacht der laatgoederen onder Palemig, evenals die onder Lichtenberg, Nieuwenhagen en Waubach aan de door hem gestichte kerk van Schaesberg over. Door erfenis en verkoop waren de laatgoederen verdeeld geworden en daarmee ook de erfpachten,

*) De eigenaardige positie van het Leufkensleen, staatkundig behorend tot de bank van Heerlen en bijdragend in de schat der heerlijkheid Schaesberg, doet vermoeden, dat de boerderij, het stokleen, in de heerlijkheid gelegen heeft en wel in de buurt van de stenen brug, die lag op de plaats, waar Baanstraat en Molenweg samen komen. Ze werd in 1738 op kosten der gemeente hersteld.

waardoor er een uitgebreide en soms ingewikkelde administratie der inkomsten ontstond. Zoals boven reeds vermeld is, moeten de laatgronden eigendom van de kasteelheer geweest zijn, die ze destijds aan zijn onvrije onderhorigen in erfpacht heeft overgedragen, geleid door meerdere overwegingen, o.a. om zich van de nodige werkkrachten voor zijn landbouwbedrijf te verzekeren. In het verleden is steeds een deel van de bevolking van Palemig op het kasteel en de hoeve werkzaam geweest. Er was geen laathof in Palemig. Deze was overbodig doordat de heer in de onmiddellijke nabijheid woonde en de taak van de meier zelf kon vervullen. De laatgoederen onder Lichtenberg worden steeds in een adem genoemd met die onder Nieuwenhagen en Waubach. Ze zijn mogelijk in 1507 door koop aan de heren van Schaesberg gekomen. In dat jaar kocht Jonker Willem van Jonker van Panhuizen de „Landskroner pacht” onder Ubach. De laatgoederen op den Scheidt behoorden aan de hertog van Brabant. De hoeve Engweide kan de laathof geweest zijn.

Dan behoorde nog tot de heerlijkheid Schaesberg een deel van de „gemene” (gemeenschappelijke) heide. Deze omvatte het gebied ingesloten door de Landgraaf en was in de 18de eeuw nog in gemeenschappelijk gebruik bij de bewoners der omliggende dorpen. Deze mochten er hun vee laten grazen en er plaggen steken. Toen de Bank van Heerlen er toe overging delen van de heide aan particulieren te verkopen, gaf dit aanleiding tot protesten en processen van de overige gemeenten, die medegerechtigd waren aan de heide.

In het overig deel van het Land van Heerlen, waartoe Schaesberg tot 1619 behoorde, treffen we met betrekking tot het grondbezit dezelfde verhoudingen aan. Er waren allodiale, leen- en laatgoederen, alsmede onverdeelde heide. Het zou interessant en leerzaam zijn, dit in kaart te brengen, zoals op bijgaand kaartje voor Schaesberg gebeurd is.

Het aantal lenen in de gemeente Heerlen was groot. Peters vermeldt in „Wandelingen in en om Heerlen” 52 Wickrader, 15 Keurkeulse en 2 lenen van Schinnen. Het groot aantal Wickrader lenen wijst er op, dat het grootste deel van Heerlen allodiaal bezit der heren van Wickrade of hun voorgangers, die verwant waren aan de Karolingers, is geweest.

Uit het voorgaande komen we tot de volgende conclusies :

Het Land van Heerlen was oorspronkelijk persoonlijk bezit van een lid der Karolingische koningsfamilie. Door erfenis of schenking werden er delen van afgescheiden, die afzonderlijke allodia vormden. Het grootste deel bleef echter in één hand. De bezitters der allodia gaven terreinen met een oppervlakte van 20 tot 100 bunder als leen aan vrije mannen of verdeelden ze als laatgoed onder hun horigen. De laatgoederen waren dus in kleine percelen verdeeld. Ook veel leengoeden werden in de loop der tijden versplinterd. Het oorspronkelijk grootgrondbezit is op die wijze in kleinbezit veranderd.

De „gemene heide” is te beschouwen als de onverdeelde rest van het koningsgoed. De grond was te onvruchtbaar om in cultuur gebracht te worden. Het werd daarom niet als leen- of laatgoed uitgegeven en bleef

ten gebruike van de omwonenden. Ze kregen het gebruiksrecht, dat op de duur in eigendom overging.

Het ontstaan van nederzettingen hangt met deze ontwikkeling nauw samen. De bezitters van allodiale en leengoederen bouwden op hun grond een boerderij, noodzakelijk voor hun landbouwbedrijf, die als regel versterkt werd. Sommige hiervan groeiden uit tot kastelen, andere bleven boerderijen tot in deze tijd. Het zijn de grote hoeven, de „heuf”, alleenstaande boerderijen. Op de verdeelde lenen en de laatgoederen bouwden de eigenaars hun woning. Daardoor ontstonden er gehuchten en dorpen. In de gemeente Schaesberg zijn Palemig, Lichtenberg en Boven-Scheidt op laatgronden gebouwd en de Onder-Scheidt op het gebied van de Pricken- en Dortantslenen.

Ook elders is die ontwikkeling te constateren : Wandel door een beekdal (de dalen zijn het eerst bewoond geworden) en ge vindt op bijna regelmatige afstanden kastelen, grote boerderijen, gehuchten en dorpen, die ons de kavels aanwijzen, waarin de grond oorspronkelijk verdeeld was.

J. J. JONGEN

Nieuw Lotbroek

WIE door het tegenwoordige Hoensbroek wandelt en iets omtrent de geschiedenis van deze zo snel gegroeide gemeente weet, zal moeite hebben om bekende namen uit die geschiedenis te ontmoeten. Zuid-oostelijk tussen het centrum der gemeente en de grens van Heerlen treft men tegenwoordig de naam „Nieuw Lotbroek” aan als een deel der gemeente. Men leest de naam op de ingevolge verkeerseisen voorgeschreven borden. De naam is ingesteld bij een besluit van Burgemeester en Wethouders krachtens een delegatie van de raad op 7 Juli 1952 „ter bevestiging van de plaatselijke benaming, zoals die historisch is ontstaan en zoals deze nog in de kadastrale aanduiding ter plaatse voorkomt (Lotbroekgewanden)”. Aldus in een schrijven van 12 Juli 1952 van Burgemeester en Wethouders aan de ingezetenen dier woonbuurt tot uitdrukking gebracht met als onderwerp in de brief : „Naamsverandering Hoensbroek-Station”.

De new-comer accepteert de naam zonder meer. De insider vraagt zich af : waarom Nieuw Lotbroek?

Het onderstaande is een proeve om met gebruikmaking van excerpten uit oude archieven een bijdrage te leveren tot meerdere waardering en betere beoordeling van deze naam.

Blz. 64 in het door hem in 1859 uitgegeven boek „Het Markgraafschap Hoensbroeck — gevolgd door geschiedkundige aantekeningen over het voormalige land van Valkenburg”, geeft Eg. Slanghen, destijds burgemeester van Hoensbroek het bestaan van Lotbroek aan op de volgende wijze :

„Het leen Swembrugge of Twemberge was gelegen in het Lotbroek, tusschen dat van Ter-Linden, het Overbroek en het gehucht Ten-Esschen. Zijne huizing en gebouwen vroeger gestaan hebbende omtrent ter plaatse waar nu de oliemolen ligt, zijn omstreeks het jaar 1690 gesloopt, en, onder den naam van Twemberger-Lotbroek, verplaatst aan de noordzijde van het Overbroek.”

Deze vermelding doet veronderstellen, dat Lotbroek een plaatselijke benaming was voor een deel van de tegenwoordige gemeente Hoensbroek. Latere kadastrale (dus officiële en zelfs thans nog bestaande) benamingen treffen wij aan :

„Lotbroekerbemden” — nu door verzakking ontstane natuurlijke ijsbaan aan de Demstraat-Slanghenstraat

„Achter de Lotbroekerweiden” — aan de linkerzijde van de Demstraat, tussen Dem- en begin Slanghenstraat

„Lotbroekergewanden” — tussen de Julianastraat en de spoorlijn

„Overlotbroekerveld” — gebied van en rond de tegenwoordige hout-handel Stassen-Marres N.V. bij het station

„Overstlotbroek” — veld en weiland achter de Berghof langs de tegenwoordige Overlotbroekerweg.

Men zoekt echter vergeefs naar de oorsprong van de naam „Lotbroek”; ook Slanghen geeft er geen verklaring van. Deze neemt het bestaan van die naam gewoon aan.

Taalkundig zou men kunnen verstaan, dat het broek een deel (= lot) uitmaakt(e) van het grote broekland rond het stroomgebied van de Geleenbeek, in welk broek de heren van Hoensbroeck zich (later) hebben gevestigd. Dit lot is dan het stroomgebied van de Molenbeek (vergl. Oude Moeder) zijtak der Geleen vanaf het grote broekland stroomopwaarts in de richting van Heerlerheide tegen welks hoger gelegen delen het „lot” als een betrekkelijk smalle strook broekland een einde vindt.

Benamingen als „Lotbroekerbemden — Lotbroekergewanden” en „Overlotbroekerveld” moeten wel gegeven zijn nadat niet de streek doch de h o e v e Lotbroek als benaming burgerrecht verkregen had en wijl ze waarschijnlijk tot de hoeve behoord hebben.

In het archief der Familie von und zu Hoensbroeck treffen wij merkwaardige gegevens aan.¹⁾

A°. 1530, 1559 en 1562, uittreksels uit leenbrieven betreffende de h o f Lotbroek. In tegenstelling met de zienswijze van Slanghen zou Lotbroek als h o e v e dus reeds in 1530 moeten hebben bestaan. Ook de volgende mededelingen, ontleend aan dat archief, bevestigen deze zienswijze.

Op 20 Augustus 1546 verkoopt Thyhs van Haehsdell, echtgenoot van Merrien van Hyllensbergh genaamd van den Nesschen voor het keurvorstelijk leenhof te Herlen drie sillen ackerland in het veld bij Lotbroeck aan Meyen Wijngartz, weduwe Johans, halfen te Bromellen. Naar een aantekening op de rugzijde van dit origineel op perkament en met een zegel in was bekrachtigd stuk heeft Gadert Hoen²⁾ dit land door koop op 25 April 1562 verkregen.

Voor hetzelfde leenhof verkoopt op 11 September 1551 Adolf van

Hillensberch aan Johan Hoene en Meijken Knijbijhs, echtgenoten, een sill acker uit het Lotbroich, welke akte door Godart Hoen von Hoensbroech ³⁾ in 1562 „eingelöst” is. Origineel op perkament met twee zegels in was.

25 Maart 1562 draagt Janys Muther van der Lynden voor hetzelfde leenhof het leengoed „Opt Lotbroych” over aan Jonker Wolter Hoen ⁴⁾ heer van Hoensbroich. Origineel op perkament met twee zegels in was. Tot slot : op 5 October 1567 transport der „Zehnten” uit den hof Lotbroeck aan Jonker Goedart Hoen ⁵⁾ heer te Hoensbroech door weduwe Mettele Mures. Origineel op perkament met twee zegels in was.

Toch geeft ook Slanghen (pag. 67-69) resumé's van akten die op Lotbroek betrekking hebben, nl.

„het leen cleynen-Gitsbach of Lotbroek ook gelegen in het Lotbroek” — 1546

„erflatingen betrekking hebbende op den hof Lothbroek” — 1589

„verkoop van weiland, een half sil bouwland en een gedeelte uit den bouw van het Lotbroek” — 1589

„twee bunder die den alden Heer van Hoensbroich uit den hof van het Lothbroeck aan sich geworven heeft” — 1589

overdracht van gelden, nl. „nog zes honderd daalders te trekken uit goederen op 't Lothbroeck” — 1591

„verkoop van een bunder bouwland op 't Lotbroeck” — 1599

„schenking van goederen van het Lothbroeck” — 1599

hiermede echter doelende (Slanghen doorlezende) op gebouwen enz., die gestaan hebben ter plaatse die we nu Overstlotbroek noemen, nl. tussen de Esschenweg en de gemeenten Voerendaal en Klimmen.

Spreekt Slanghen over het leen „Swembrugge of Twemberge” en later van het „Twemberger-Lotbroek” (pag. 64), alsmede over een rechts-geding met de erfenamen van Philip Wynand van Kerckhem hetwelk zijn aanvang nam 29 November 1678... in genoemd archief bevinden zich akten waarbij reeds in 1609 het proces gevoerd werd tussen Ulrich Hoen ⁶⁾, Heer van Hoensbroeck, contra Willem van Kerckhem te Nederharen wegens een door laatstgenoemde verschuldigde rente uit de hof Zwembruggen onder Hoensbroeck.

Later 1663—1691 vinden we een hele bundel proces-stukken (wel een boekdeel vol) in het archief. We zullen er geen gewag van maken.

„Met de brandende kaars werden de goederen van Zwembruggen in November 1687 verkocht en aan den Markgraaf van Hoensbroeck voor zijn ingestelde vordering toegewezen. Een gedeelte der alsdan tevelde staande vruchten werd, ter rekwisitie van Werner Rietraedt, Burgemeester van Hoensbroeck, in het panhuis aldaar ⁷⁾ op den 3 July 1688, tot verhaal van achterstallige schattingen, publiek te koop gesteld.

Sedert 1688 behooren de goederen van Zwembruggen, met uitzondering van den oliemolen en eenige landerijen, in eigendom toe aan de Heeren en Markgraven van Hoensbroeck.” Aldus Slanghen, pag. 66.

Maar sappig en scherpzinnig is de toon die Adrian Reichsfreiherr van Hoensbroeck ⁸⁾ aanneemt in zijn request tot de „Eerwaardige Heeren” die over zijn rechten op Twembruggen te oordelen zouden hebben. Hier zijn enkele grepen :

„Maer gelijk dengenen die sich refereert tot eenigh instrument, wort gehouden te bekennen omnia quae in eo continentur... Wames. Cons. 422 Guid. Pap. decis. 334, etc.”

„Op de selve maniere die Sich van eenigh instrument heeft gedient, oft daerop betaelt de interesse of croisen van de Rente daerin begrepen, denselven en kan sich daarvan geensints ontcoppelen, oock bij wat middel het soude mogen wesen.”

„Et absurdum videtur (ita I.C. in L. nam absurdum 7 f.f. de bon. libertor) licere eidem partim comprobare Iudicium, partim evertere.”

„Den Heere Gedaeghde, soo wel dan sijnen Vader heeft op de voorsz. wettelijkke ende reele obligatie ter goede rekeninge betaelt.”

„Waer tegens over sulcx alsnu te willen komen op een chicaneux ende ydel pretext van defect van formaliteyt, wat is ’tselve anders dan knopen gesocht inde effen biesen?”

„Ende ten derden alsoch, dat soo wel het stuck van hypothecatie, dan de nature van Rente niet splytbaer en is.”

Het stuk beslaat elf bladzijden druk in folioformaat. En dit in bewogen tijden, voorafgaande aan het rampjaar 1672, waarin, zoals elders zal worden beschreven, van deze Adriaan buitengewone inspanning geëist werd.

Is Swembrugge of Twemberge intussen omstreeks 1690 gesloopt, zoals Slanghen schrijft? Hoe het zij, we treffen voor het eerst daarna in het archief de bewijzen omtrent de hoeve Lotbroeck zelfs van „Zwembruggen *offte* Lotbroeck” aan in de volgende contracten.

Op 8 Juli 1704 verpacht de „Schout ende Rentmeester” van Syne Gen. de Heere Marquis van Hoensbroeck ⁹⁾ „den Hoff Lotbroeck synde een vrij Leen der Colsche Mancamere binne Herle bestaende in omtrent zes en dertigh en een half boender soo weyde, bemdt als ackerlandt”... Deze pacht, ingaande „aanstaende St. Remigy 1704”, aangegaan onder veel normale bedingen, bepaalt de jaarlijkse pachtsom op het leveren „op den huys van Hoensbroeck van :

„dertigh malder rogge, dertigh malder haver, vier malder terff, dry malder erten, elff malder gerst, vier malder saat en in gelden dry en sestigh en eene halven gulden Maastrichter cours en voor een nieuw jaer zes pd. suycker ½ pd. caneel en 100 Eyers off in plaetse van dyen ½ pd. notemiscaet doch ingeval van Hagelslag merckelijcken miswas off heeren kracht sal naer voorgaende visitatie, consideratie geschieden ende zal den halfman uit eerste jaer genieten die halve harde schaar soo den affgaenden halfman Andries Jongen besayt heeft”... enz.

Pachters werden „Hendrik Jongen en deszelfs huysvrouwe Agnes braadts present en acceptanten”, vermoedelijk wel de zoon van Andries Jongen, in het contract genoemd.

Voor ons ligt een extract „uyt den meetregisters des jaers 1770”. Met de opmeting van de tot de hof Lotbroek behorende goederen „toebehorende Syne excellentie den gestrengen Heer Marschal gelegen binnen de marquisaet Honsbrok” werd op 2 September van dat jaar begonnen. De eerste opmeting betreft „Huys ende Hofplaats gaert ende weyde”... „reynoot een sijde naar den Noorden eenen beemt van den Hof Wyer... ten suijden den weg Langs het Velt”... kennelijk de hoeve nog bestaande onder de naam Lotbroek en gelegen aan de tegenwoordige Lotbroekerweg.

Met inbegrip van broek- en weilanden „Vinne en waas” die „van de slechtste qualiteyt” bevonden werden bedroeg de oppervlakte van het geheel 115 bonder 0 sillen en 86 roeden. „Aldus gemeeten ende bevonden op de voors. dagen en geregistreert heden den 12den 9ber 1770 quod attestor / ende was geteekent / : G. Klinckenbergh, geadmitteerden Landmr. door den souvereynen Raede van Brabant binnen de Landen van Overmaas”.

Alsnog werd, volgens aantekening, gemeten een beemd van 2 bunder 2 sillen, zodat volgens die aantekening de totale oppervlakte bedroeg : 117 bunder 2 sillen en 86 roeden.

Een andere opmeting, eveneens in 1770 door dezelfde Klinckenbergh verricht, luidt :

„1770 gemeeten den Hoff Lotbroeck.

1. Eerstelijck huys en Hoffplaetse gaerd en weyde een syde benorden eenen Bempt van den Hoff de Wyer en eygen Bempt, langs het velt den weg, ander hooft de straet en differente welcke plaetse gevonden in groothey van 28 Bonder 77 Roeden van welcke moet afgaen voor voetpaden en vloetgraave 242 R. soo blijft deeze groot 27 Bonder 235 Roeden waeronder is begrepen de Bouwplaetse 144 R. en Coolhoff 160 R. 27 - 2 - 35
2. den Beempt onder de weyde groot 5 - 1 - 85
3. het Land de Rug Bedden tussen den Heerle en Wytjensweg gelegen is groot 3 - 0 - 52
4. de gewande aanpaalende met een hooft op den Heerleweg, en met het ander hooft op den Moolenpaet is groot bevonden 38 - 3 - 6

Te saemen 74 - 3 - 78

G. Klinckenbergh”.

Welke opmeting nu de juiste was of om welke reden beide opmetingen plaats hadden, blijkt uit deze stukken niet.

(Wordt vervolgd)

P. A. H. M. PEETERS

1) Dankbaar hebben we gebruik mogen maken van dat archief.

2) Zie Slanghen pag. 154, 9°.

3) Idem.

4) Zie Slanghen pag. 150.

5) Zie Slanghen pag. 154, 9°.

6) Zie Slanghen pag. 154, 3°.

7) Tegenwoordige Hoofdstraat no. 100.

8) Zie Slanghen pag. 155, 1° en pag. 157.

9) Zie Slanghen pag. 158, 3°.

De „Swijgende Landthol” en het Weggelt van Heerle”

(Vervolg)

In de Banksvergadering van 8 October 1782 werd medegedeeld, dat „bevonden is, dat het veel voordeeliger zoude zijn, dat de Barrieren in plaatse van gecollecteert uijtgegeeven wierden aan de meestbiedende” en werd goedgevonden, „dat de Heeren Commissarissen voor deesen jaare zullen worden geauthoriseert, om soodaenige demarches omtrent deese uijtgeevinge te doen”.

Uit dit besluit moet worden afgeleid, dat dit buitengewone weggeld aanvankelijk door de Collecteurs der Bank werd geïnd.

De inkomsten uit de weggelden schijnen echter opnieuw niet voldoende te zijn geweest.

Op voorstel van de Rentmeester der Domeinen PANHUIS en de Lt. Hoofdofficieren (Lt. Voogd PELERIN en Lt. Drossard VIGNON) werden daarom door de Raad van State der verenigde Nederlanden bij Resolutie van 11 Juni 1783 nieuwe voorschriften met betrekking tot de inning van de weggelden uitgevaardigd.

De nieuwe bepalingen kwamen in het kort hierop neer, dat de inkomsten van de weggelden niet meer, zoals tot dusverre, aan de Collecteurs der afzonderlijke Banken zouden worden afgedragen, doch gezamenlijk zouden worden beheerd. Een „bekwaam en suffisant persoon” zou daartoe worden aangesteld, die met de „perceptie en administratie” der weggelden zou worden belast en daarvoor een beloning van 4% van de ontvangsten zou genieten.

Rentmeester en Hoofdofficieren werden voorts gemachtigd de nodige maatregelen te treffen tegen ontduiking van het weggeld door het gebruik maken van zijwegen. Ook moest worden toegezien op het gebruik van te zwaar beladen karren en wagens, die in het natte jaargetijde de wegen te zeer konden beschadigen. Deze bepalingen moesten zo nodig in de pachtovereenkomsten worden opgenomen.

Verder zouden „in cas van noodzaakelijkheid en bij aldien zulks tot voordeel der verpagting der weggelden zoude mogen verstrekken, provisioneel twee of drie huisjes tot heffing van het weggeld en ter inwoning van den Pagter, mits betaelende een jaarlijkse huur van 4% nae rato van den opbouw van zoodaenig huisje, te moogen laten optimmeren, ter plaatse daer zulks vereijst zouden worden”.

Zodra mogelijk diende aan Rentmeester en Hoofdofficieren een overzicht te worden verstrekt van de kosten van onderhoud der wegen, evenals van de ten behoeve daarvan aangegane geldleningen, de verschuldigde rente en aflossingen en ten slotte een opgave van het aan weggelden geïnde bedrag van October 1779 af.

Ten einde zo spoedig mogelijk tot openbare aanbesteding van het onderhoud der wegen te kunnen overgaan en de voorwaarden tijdig te kunnen vaststellen, werden Rentmeester en Hoofdofficieren gemachtigd, de Banken, Dorpen en Heerlijkheden, die in gebreke waren gebleven, de wegen te onderhouden, namens H.E.Moo. te verwittigen, dat alle wegen vóór 1 October a.s. in goede staat moesten worden gebracht, op straffe, dat alle gebreken, die nadien mochten worden bevonden, ten laste van de Banken zouden worden hersteld.

In de Banksvergadering van 17 Juli 1783 werd omtrent de Resolutie van 11 Juni 1783 „betreffende de Landswegen, dat ingevolge deselve de particuliere Cassa van de Barrieren deeser Banke gemeen verklaart waren, met die van de andere Banken deeses Lands, strekkende tot overgroot naardeel van de particuliere huijshoudinge deeser Banke en de ingesetenen van dien, en dierhalven deese vergaederinge sig verplicht agtende de interessen deeser Banke en derselver ingesetenen ter harte te neemen, en vervolgens voor genoomen daar omtrent de noodige remonstratien te doen”.

De Bankscommissarissen, evenals de Commissarissen der Lenen, hadden tegen de nieuwe regeling bij de Lt. Stadhouder te Valkenburg geprotesteerd, zonder enig resultaat te hebben bereikt.

Besloten werd daarom een adres tot de Raad van State te richten, met het verzoek van de „samenvoeging van de barriergelden van de Hoofdbank Heerlen met de overige Banken van het Land van Valkenburg” af te zien.

In de Banksvergadering van 3 Januari 1784 werd besloten in overleg met de Leencommissarissen het adres gezamenlijk tot de Raad te richten. 26 September 1784 werd het bewuste adres aan de Raad van State aangeboden.

Het resultaat beantwoordde niet aan de gestelde verwachtingen; op het adres werd afwijzend beschikt. Binnen drie weken moest worden voldaan aan de Resolutie van 11 Juni 1783 en diende te worden overgelegd een exacte specificatie van alle kosten, aangewend tot het in goede staat brengen van de wegen, benevens een opgave, zowel van de leningen, die ten behoeve daarvan waren gesloten, als van de opbrengst der weggelden, op straffe van gijzeling of anderzins.

Het is alleszins begrijpelijk, dat men bezwaar had de geïnde weggelden

af te staan. Men gaf er de voorkeur aan het onderhoud der wegen door de ingezetenen „bij karreweijen” (hand- en spandiensten) te doen uitvoeren. Met deze wijze van onderhoud waren slechts betrekkelijk geringe kosten gemoeid, aangezien de hand- en spandiensten kosteloos moesten worden verricht en de Bank slechts voor de verstrekking van gereedschappen, zoals hakken en schoppen, behoefde te zorgen. In de vergadering van de Staten-Generaal van 16 Juni 1755 werd gelast, dat de herstelling van de gedesigneerde wegen „bij wijze van Carreweiiden” jaarlijks moest geschieden.

De nieuwe maatregelen schijnen overigens weinig effect te hebben gesorteerd, hetgeen blijkt uit het feit, dat de Gecommitteerden van de Raad van State binnen Maastricht op 19 Juli 1785 rapporteerden, dat de „generaal Casse” van het weggeld nauwelijks toereikend zou zijn voor de kosten van onderhoud van de grote gedesigneerde wegen in den Lande van Valkenburg.

Heerlen schijnt niet erg willig te zijn geweest de nieuwe voorschriften op te volgen. 19 Juli 1785 berichtten de Gecommitteerden, dat o.a. door de Bank van Heerlen nog niet waren afgedragen de gecollecteerde weggelderen ten bedrage van 1157 gl. 6 st. ligt, ondanks sommatie van 's Lands Deurwaerder.

In een inventaris van stukken der Hoofdbanck Heerle komt de volgende aantekening van 2 Mei 1784 voor :

„Declaratie wegens het afscheuren van het tolbret en afkappen van het barriere aen DE LOGT, begaen door eenige Keijzerlijke Strikruijters”.

Deze vernieling is op last van hogerhand geschied en een gevolg van het feit, dat Heerlen zich het recht had aangematigd ter plaatse tol te heffen van het verkeer langs de Wijngrachterweg komende van Kerkrade en leidende langs Vrusshenhuske naar Simpelveld, welke weg aan de Locht de weg van Heerlen naar Aken kruiste.

Heerlen had ter plaatse een kennisgeving aangebracht, dat aldaar tol was verschuldigd. De Banken Kerkrade en Simpelveld (Oostenrijks territor) kwamen hiertegen in verzet bij het Hof van Brabant te Brussel.

In de memorie van repliek van 29 April 1784 op de memorie van Baron DE HOP, Gevolmachtigd Minister aan het Hof namens de Oostenrijksche Nederlanden van 19 Maart 1783 in antwoord op die van het Gouvernement van 16 November 1781, wordt in zake de maatregelen door de Hoofdbank Heerlen genomen ten aanzien van de Banken van Kerkrade en Simpelveld, keizerlijk territor, o.a. in het kort ongeveer het volgende gezegd :

„Op last van Heerlen is op de LOGT aan de Raderstraat, zijnde de enige verbinding van Simpelveld met Rolduc, een barriere aangebracht,

waarvan een paal voorzien van het wapen der Republiek is geplaatst op het gebied van de Bank Kerkrade, terwijl aan het huis van Leonard ORTMANS, ter zijde van de weg op het gebied van Simpelveld, het wapen van de Generale Staten is bevestigd. De bewering van Heerlen, dat sedert onheugelijke tijden aan het huis van ORTMANS tol, genaamd swijgende landtol, zou zijn geheven en dat te dien einde het wapen van de Verenigde Zeven Provinciën boven de deur van het huis zou zijn aangebracht, is onwaar. De Drossard van Simpelveld heeft indertijd, zoals bij onderzoek is gebleken, het wapen doen verwijderen en de heffing van tol verboden.

Nu na 50 jaar heeft Heerlen 'opnieuw het wapen van de Republiek aan het huis bevestigd en betaling van tol verlangd, zelfs van de ingezetenen van Simpelveld, die steeds van betaling waren vrijgesteld.

Heerlen heeft aanvankelijk tol geheven aan de DRIEVOGELS, doch onlangs de tol overgebracht naar het huis van ORTMANS aan DE LOCHT, zulks met de bedoeling tol te heffen van de ingezetenen van Simpelveld".

In de notulen van de Banksvergadering van 8 October 1782 komt omtrent deze kwestie nog het volgende voor :

„De Schouth draagt voor het verzoek van H.H.E.E.M.M. de Heeren Raaden van Staaten om bericht omtrent de klachten door het Hoff van Brussel gedaan over de uijterste Barriere van den Akerweg, sustineerende het Hoff van Brussel, dat deese Barriere op het Oostenrijkse territoir zoude leggen.

Lt. Drost heeft dit berigt gemunieert met alle zoodaenige bewijzen, dat hij vertrouwt dat H.H.E.E.M.M. aan het Hoff van Brussel zullen kunnen bewijzen de ongegronde sustenue van die van Simpelveld".

De door Heerlen ondernomen demarches schijnen niet met gunstig resultaat te zijn bekroond, gezien het feit, dat, zoals hiervoren vermeld, de barriere en het „tolbret" in 1784 met de sterke arm werden verwijderd.

Met de komst der Fransen kwamen de bestaande verordeningen in zake de heffing van tol te vervallen en met ingang van het jaar V (1796) werden deze vervangen door de in Frankrijk geldende wettelijke voorschriften.

Bij de wet van 26 Fructidor an V werd bepaald, dat van alle grote wegen van de Republiek een belasting zou worden geheven, waarvan de opbrengst uitsluitend zou dienen tot het onderhoud, de herstelling en de aanleg van bedoelde wegen, alsmede ter bestrijding van de administratiekosten.

Voor de heffing van deze belasting kwam voor Heerlen in aanmerking het in de gemeente Heerlen gelegen gedeelte van de grote weg van Maastricht over Valkenburg en Heerlen naar Aken en de aftakking van die weg van de Haambeuk (Heerlerbaan) naar Rolduc (Kerkrade), aan welke wegen waren gelegen de barrieres aan de KERKGRAAF en de HAAMBEUK (de Franse voorschriften spreken van AMBEECK).

Het onderhoud der wegen werd bij openbare aanbesteding verpacht voor de duur van drie jaar.

De pachter moest een bepaald gedeelte van de wegen onderhouden. Hij moest zorgen voor de nodige arbeidskrachten, het materiaal, de gereedschappen en voertuigen.

Hij was verplicht de kilometerpalen en de wegwijzers in orde te houden.

De pacht moest driemaandelijks bij vooruitbetaling worden voldaan.

Door de afschaffing van de barriergelden kwamen de wegen, die voordien reeds in erbarmelijk slechte toestand verkeerden, zodanig in verval, dat naar middelen tot verbetering moest worden uitgezien.

De Gemeenteraad van Heerlen besloot daarom, zulks naar aanleiding van het rondschrijven van den Prefect van het Departement van 12 Praerial XII (1804), in de vergadering van 27 Praerial XII (16 Juni 1804), over te gaan tot de wederinvoering van de hand- en spandiensten, overwegende „dat sinds onheugelijke tijden het onderhoud van de grote wegen door de ingezetenen bij corveën was geschied, welke maatregel tien jaar geleden d.w.z. sedert de tijd, dat het land in oorlogstoestand verkeerde, was opgeheven”.

De ingezetenen werden dientengevolge opgevorderd op bepaalde tijden kosteloos met kar en paard verhardingsmateriaal aan te voeren of handenarbeid aan de wegen te verrichten.

Het was toegestaan het werk door een plaatsvervanger te doen verrichten, mits deze niet jonger dan achttien en niet ouder dan zestig jaar was.

Opgemerkt zij nog, dat ook de aanstelling van de z.g. cantonniers (straatmakers) uit de Franse tijd dateert. Deze personen waren belast met het onderhoud en de herstelling van de straatwegen. Zij moesten ieder ongeveer 4800 meter weg in orde houden.

In verband met de heffing van tol in de Hoofdbank Heerlen zij ten slotte nog op het volgende gewezen :

In de Akerstraat, de Moorestraat (Plaarstraat, die eertijds in verbinding stond met de Gasthuisstraat) en in de Gasthuisstraat droegen in de 17e en 18e eeuw enkele huizen de naam „den Slaghboom”, welke benaming nu nog aan de Akerstraat als kadastrale aanduiding voorkomt. Deze benaming kan niet zijn ontleend aan een tol ter plaatse, aangezien deze toen uitsluitend aan de Wegscheid werd geheven. Het moet veeleer voor zeer waarschijnlijk worden gehouden, dat deze straten met een slagboom waren afgesloten om te voorkomen, dat van deze wegen door voerlieden en veedrijvers clandestien gebruik werd gemaakt.

Vermoedelijk om dezelfde reden bevonden zich volgens verklaring van „Willem Arets wednr. van Maria Ritzervelt, oud omtrent 83 jaaren,

inwoonder op Vruschenbroek en Jan Debets wednaar van Maria Rumkens, gebooren en getoogen binnen deesen dorpe, oud 81 jaar, den eersten aen het Gasthuijs en den tweede te Welten", dat zich te Heerlen bevonden „drij slagboomen, waarvan den eersten hing boven het Manhuijs (Emmastraat) en de colhoff van Peter Cloot, den tweeden aen het huys van d'erffg. Schils en Jacobus Crombag (Emmastraat bij het Wilhelminaplein) en den derden aen het huys van Kerst Boest en erffg. Roebroek" (midden Gasthuisstraat). (Akte Nots. L.G. Pelt 2 Dec. 1762).

Zoals reeds gezegd werden de barriergelden door de Fransen afgeschaft. Nadien is deze heffing echter wederom ingesteld.

Het Koninklijk Besluit opgenomen in Staatsblad No. 4 van 7 Februari 1822 vermeldt, dat bij Besluit van dezelfde dag No. 21 werden goedgekeurd de voorwaarden betrekking hebbende op „de verpachting der tollon op de groote en provinciale wegen des Rijks" en het Besluit No. 22-30 van dezelfde dag nopens de plaatsn, waar de tolgelden zullen worden ingevorderd.

Op de aanwezigheid van tollon in Heerlen duidt het volgende in de vergadering van de Gemeenteraad van Heerlen van 28 Mei 1831 genomen besluit, waarbij aan Nicolaas Joseph ALSDORF *), pachter van het barrierhuisje No. 5 vergunning werd geweigerd „tot den bouw van een barrierhuisje boven den waterpoel, genaamd den Kerkgraaf, gelegen in het dorp van Heerlen" op grond van het feit, dat „eene menigte reklames door verscheidene ingezetenen van het dorp Heerlen bij den Burgemeester daartegen ingekomen" waren.

De op sommige punten enigszins vreemd aandoende beweegredenen, die tot motivering van de weigering der gevraagde vergunning werden aangevoerd, wensn wij niet onvermeld te laten, aangezien deze een beeld geven van de toenmalige plaatselijke toestand.

Bedoelde overwegingen luiden als volgt :

1e. Dat door het bouwen van een huisje aldaar de gehele uitzigt van de aldaar gelegene huizen belemmerd wordt, en deze huizen daardoor zoo wel in koop- als in pacht prijs merkkelijk verliezen;

2e. Dat door het bouwen van het huisje aldaar de geheele ingang van eene drinkplaats voor de beesten, welke zich aan gemelden waterpoel bevindt, en waaraan bijna alle de beesten van het geheele dorp moeten komen zuipen, belemmerd wordt, bijzonderlijk wanneer karren voor gemeld huisje zouden komen te staan;

3e. Dat door het bouwen van gemeld huisje boven den waterpoel, het water dadelijk zoude stinken, bijzonderlijk in den zomertijd als het warm is, (ofschoon het huisje ook maar een gedeelte daarboven komt te staan) aangezien het water alsdan de vrije lucht niet meer heeft, en alle vuiligheden daarin geworpen worden, waardoor het vee van het water niet meer zoude zuipen;

*) ALSDORF woonde in het huis op het Kerkhof, waar nu het pand van de Twentsche Bank is gelegen.

4e. Dat door het bouwen van gezegd huisje juist voor den mond van het kanaal, waardoor de aflozing eener beek geschiedt, een kleine pilaar geplaatst moet worden, alwaar het water tegen aanstroomt, waardoor vervolgens het kanaal zich alle oogenblikken kan verstopen en verscheidene omwoners gevaar kunnen loopen van wekelijks hunne kelders onder water te zien staan, hetwelk reeds meermaals het geval is geweest, en merkelijke schade veroorzaakt heeft;

5e. Dat, daar dit huisje precies voor de vensters van de pastoraat, en bijzonderlijk voor de studeerkamer van de Heeren Kapellaans komt te staan, de geheele uitzigt en het licht daarvan benomen wordt;

6e. Dat, daar de huizen, dewelke rondom den poel of Kerkgraaf gelegen zijn, zoo wel in koop- als ook in huur-prijs zeer hoog liggen, verscheidene derzelve ook zeer hoog aangeslagen zijn, om reden dezelve eene zeer voordeelige situatie en zeer mooie uitzigt hebben, door het bouwen van gemeld huisje aan deze huizen de geheele uitzigt benomen, en de koop- of huur-prijs dier eigendommen daardoor merklijk verminderd wordt;

7e. Dat, daar het de lijken-weg is, om de dooden naar het Kerkhof te brengen, de bedoelde weg daardoor dikwijls belemmerd wordt; en verders dat het ook ongehoord is van voor een half jaar op gemeente gronden een huisje te willen bouwen tegen den wil van de ingezetenen;

8e. En eindelijk, dat het bouwen van een huisje aldaar door gemelden barrier-pachter uit geen ander oogmerk dan uit vexatie ten opzigt van anderen schijnt te geschieden, aangezien de Heer Assessor PENNERS alhier, volgens deszelfs gedane verklaring, aan gemelden barrier-pachter nog kortelings aangeboden heeft, van de tolregten in zijn huis (gelegen tegenover de plaats, alwaar het nieuwe huisje zoude komen te staan) onontgeldelijk te kunnen ontvangen, alwelke aanbieding hij echter niet heeft willen aannemen.

Is van gevoelen :

Dat, om de hierin aangevoerde redenen, het bouwen van een huisje op den gemeentegrond, aan den zoogenaamden Kerkgraaf te Heerlen aan gemelden barrier-pachter ALSDORF onder „hoegenaamd geenerlei voorwaarden kan noch mag toegestaan worden”.

Niettemin werd later een houten barrierhuisje aan de Kerkgraaf getimmerd, niet gedeeltelijk boven het water, doch in de weg aan de zijde van de Kerkgraaf. Einde van de vorige eeuw bestond dit huisje nog; het werd toen echter vervangen door een stenen gebouwtje. Dit huisje werd naar alle waarschijnlijkheid gebouwd door de laatste pachteresse van het barrier Mevrouw CAMBRESY, die op de hoek Akerstraat-Emmaplein een winkel in kruidenierswaren had.

Voordien is Pascal DE HESSELE, die in de Geleenstraat in het hoekhuis thans bij Vroom en Dreesman in gebruik, een ijzerwinkel had, gedurende een reeks van jaren pachter van het barrier geweest.

Het tolhuisje diende tevens tot woning van de tolgaader. Van Maart 1876 tot April 1889 was tolgaarder Jan Jozef UNTERBEIN, weduwnaar, geboren 8 Maart 1821 te Laurensberg. Nadien deed Pieter Hubert ARETZ, weduwnaar, geboren 10 Januari 1827 te Ubach-over-Worms als zodanig dienst tot Mei 1894. De laatste tolgaarder was Jan SCHOEN-MAKERS, geboren 5 October 1835 te Simpelveld; daar hij een gezin had woonde hij niet in het tolhuisje.

Zowel UNTERBEIN als ARETZ waren in dienst van Pascal DE HES-

SELLE. Na hun ontslag als tolgaarder zijn beiden achtereenvolgens ver-
trokken naar Eijgelshoven, waar DE HESSELLE een filiaal had.

Bij Koninklijk Besluit van 29 October 1833 werd, met ingang van
1 April 1834, het tarief van de te betalen tol op 's Rijks grote wegen
opnieuw vastgesteld. De tol bedroeg :

voor elk los paard of muilezel	f 0,05
voor elk los runderbeest of ezel	f 0,01½
voor elk kalf, schaap of varken	f 0,01
voor eene kudde schapen of varkens sterker dan ^{aan} ig stuks in eens	f 0,50
voor elken bok, geit of hond, gespannen voor een rij- of voertuig met twee wielen	f 0,01½
voor idem, gespannen voor een rij- of voertuig met vier wielen	f 0,03
voor rijtuigen of voertuigen met ^{vijfti} e wielen, mitsgaders sleden, voor elk aangespannen ^{paard} , muilezel, ezel of runderbeest	f 0,08
voor rij- of voertuigen met vier wielen, voor als boven Wanneer twee of meerdere rij- of voertuigen aan elkander gekoppeld zijn, zal bovendien betaald worden, voor ieder paar wielen	f 0,08
Voor diligences en postwagens, ingerigt voor niet meer dan zes personen, voor elk paard	f 0,10
idem, voor meer dan zes doch niet meer dan negen per- sonen	f 0,12½
idem, voor meer dan negen, doch niet meer dan twaalf personen	f 0,15
idem, voor meer dan twaalf, doch niet meer dan achttien personen	f 0,17½

In de gemeenteraadsvergadering van Heerlen van 31 Maart 1835 werd
mededeling gedaan, dat de gemeente ten behoeve van de aanleg van
grote wegen vijf kapitalen ter gezamenlijke grootte van fr. 9347,62
tegen een jaarlijkse rente van fr. 280,43 had opgenomen in 1779, 1780,
1781 en 1783, waarvan de rente betaald zou worden uit de opbrengst
van de barriergelden.

Deze kapitalen werden „gelikwideerd ten laste van de gemeente bij reso-
lutie van Gedeputeerde Staten der provincie Limburg den 20 November
1825, behoudens hetgene naderhand door het Gouvernement daarover
zoude gestatueerd worden”.

Blijkbaar was in 1835 nog geen beslissing in zake de overneming van
deze kapitalen door het Gouvernement genomen, weshalve de Raad be-
sloot Gedeputeerde Staten te verzoeken aan de Minister van Binnen-
landse Zaken voor te dragen, om deze kapitalen „ten laste van het
Gouvernement te doen stellen en alzoo de gemeente daarvan te ont-
lasten en tevens ook aan dezelve terugbetaling te doen van de jaar-
lijksche interesten, in vorige jaren door de gemeente voldaan”.

In de Raadsvergadering van 13 Mei 1837 werd het volgende omtrent de tol gezegd :

„De „tolpachter” te Heerlen heeft er bezwaar tegen gemaakt, dat de Bongaard als „kommunikatieweg” gebruikt wordt, ofschoon deze niet als zodanig bestemd is geworden. Doordat vele personen met „karren” van deze weg gebruik maken, betekent het een belangrijke vermindering van de tolopbrengst, die op de eigenlijke „kommunikatieweg” geheven wordt. De Raad kan het verkeer op de Bongaard echter niet verbieden, daar deze „altoos bereden is geworden”.

Niettemin werd 20 Maart 1840 door de Raad besloten het verkeer op de Bongaard mede in verband met een protest van de tolpachters te verbieden.

Het Provinciaal Blad No. 17 van 1841 bevat omtrent de tollën in de gemeente Heerlen het volgende :

Staat, aanwijzende de plaatsen waar de tolregten op Rijks en Provinciale wegen in Limburg worden ontvangen, met ingang van 1 Januari 1841 :

Tol No. 5. Te Heerlen, aan mijlpaal No. 23 voor het huis PENDERS, met eene concurrentie naar Maastricht en naar Kerkraede, elke van 400 ellen en naar Sittard met die van 700 ellen, ontvangende deze tol het volle regt in elke der drie rigtingen; zullende het den pachter van dezen tol vrijstaan, om, onder eventueel te maken bepalingen, bijpalen voor de ontvangst van het tolregt binnen de bepaalde concurrentien te plaatsen.

Van Falkenhausen naar Aken, over de Locht.

Tol No. 1. Aan de Locht, bij mijlpaal No. 28 met een wederzijdsche concurrentie van 400 ellen, ontvangende deze tol alleen in de rigting naar Falkenhausen.

Van Heerlen naar Sittard.

Tol No. 1. Te Ganzenweide bij mijlpaal No. 27 met eene wederzijdsche concurrentie van 1000 ellen.

Deze tol werd bij Besluit No. 195 van 1844 van mijlpaal No. 27 overgebracht naar mijlpaal No. 28.

Tolgeld werd niet alleen door het Rijk en de Provincie geheven, ook de gemeenten waren bevoegd tolgelden te heffen.

In de Raadsvergadering van 27 November 1862 werd besloten „tolregt” te heffen op den Beitelweg.

Dit besluit luidt als volgt :

Vanaf 1 Maart 1863 zal „tolregt” gegeven worden op den buurtweg, genaamd den Beitelsweg, leidende van het gehucht de Locht langs het landgoed Soureth naar de gemeente Simplveld naar het volgende tarief onder de daarbij gevoegde bepalingen.

1e. voor elk paard, aangespannen of niet twee cents,

2e. voor elken aangespannen os twee cents,

3e. voor elk paar wielen van een rij- of voertuig hoe ook genaamd en op welke wijze ook voortgetrokken (die enkel bespannen met honden alleen uitgezonderd) twee cents,

Het vervoer van veldvruchten, meel uit een molen binnen de gemeente, meststoffen e.d. is vrij van tolrecht.

„De plaats, bestemd tot den ontvangst van dit regt zal worden aangeduid door eenen paal of tolboom” (Art. 2).

„De verpachting van het tolregt zal geschieden in het openbaar aan den hoogstmijnenden voor een tijdperk, bij de voorwaarden van verpachting nader te bepalen” (Art. 3).

„Het doel van het besluit is, om in de kosten van het onderhoud van de weg te voorzien. De bedoelde weg van af den Rijksweg der tweede klasse van Heerlen naar Aken tot aan het grondgebied der gemeente Simplveld heeft eene lengte van 1150 ellen. Deze weg, die eene regtstreekse verbinding daarstelt met de gemeente Simplveld, is voornamelijk voor de inwoners dier gemeente van zeer groot nut”.

De opbrengst van de tolrechten wordt begroot op f 50 per jaar.

In 1875 werd deze tol verpacht voor f 60,— per jaar aan J. W. van Wersch te Beitel.

In de Raadsvergadering van 15 Juli 1864 werd besloten vanaf 1 October 1864 op de weg Leender- of Pasweg genaamd, en lopende van Heerlen over Schaesberg naar de Pruisische grens, tolrecht te heffen ten behoeve van beide genoemde gemeenten.

Het tolrecht wordt gegeven in de Evegats (Klompstraat), waar ook de tolboom geplaatst zal worden. Heerlen zal $\frac{2}{3}$ deel van de tol ontvangen. Schaesberg $\frac{1}{3}$, in verband met de lengte van de betreffende weg in beide gemeenten. De opbrengst voor de gemeente Heerlen wordt geraamd op 100 gulden per jaar.

Het toltarief aldaar bedroeg :

1°. voor elk paard, aangespannen of niet	f 0,05
2°. voor elk aangespannen os of koe	f 0,03
3°. voor elk paar wielen van een rij- of voertuig	f 0,02 $\frac{1}{2}$

In de Raadsvergadering van 29 Augustus 1864 werd het voorstel van Gedeputeerde Staten het toltarief verlaagd en vastgesteld op :

1°. voor elk paard, aangespannen of niet	f 0,04
2°. voor elk aangespannen os of koe	f 0,02
3°. voor elk paar wielen van een rij of voertuig	f 0,02

In de Raadsvergadering van 28 April 1898 komt nog het volgende voor : „De Voorzitter deelt der vergadering mede, dat de tolgaarder zich bij den Heer Ontvanger van de Registratie beklaagd heeft, dat zoo vele voerlui door den Bongerd rijden en zoodoende geen tol betalen. De Rijks-opzichter eischt nu van de gemeente, dat deze een paal zette in den Bongerd onder bedreiging van anders een paal te zetten op den Rijksgrond tegenover den Bongerd.

Besloten wordt geen paal in den Bongerd te plaatsen en zich krachtig tegen de uitvoering van bovenbedoelde bedreiging te verzetten”.

Dit was de laatste episode, die zich afspeelde rondom de tol te Heerlen, want met ingang van 1 Mei 1900 werden, bij Koninklijk Besluit van 22 Juli 1899 S. 173, de rechten, die de Staat heft voor het gebruik van wegen enz., afgeschaft.

W. LINDELAUF †

DE DOORREIS VAN aastshertogin maria elisabeth door ZUID-LIMBURG

3 Oct. 1725

HEERLENS AANDEEL VOOR HET TRAJECT MAASTRICHT — TONGEREN
--

(Vervolg)

Toen alles naar wens verlopen was, en men de nodige tijd daarvoor gehad had, volgde het indienen in den Haag van de onkostenrekening.

„Staat van Onkosten gevallen op den doortogt van de Aerts Hertoginne Gouvernante der Oosten Rijkse Neder Landen, gedaen door de Drij Landen van Over Maese partage van Haer Hoog Mogende mitsgaders het Graafschap van den Vroenhove en eenige Dorpen der Elff Banken van St. Servaes, agtervolgens haer Hoog Moogende Resolutie van den 14 Sept. 1725.

Bij welke resolutie opgemelte haer Hoog Moogende hebben gelast dat ses hondert paerden op den 3 October 1725 moesten gereet staen tot de voors. doortogt, doch vermits boven de voors. ses hondert nog eenige Rijpaerden wierden versogt soo sijn de Stenden der Drij Landen genootsaekt geworden neegen en dertig meer op te ontbieden, alwelke zes hondert neegen en dertig paerden door ordre van Sijne Hoogheijd den Heere Gouverneur der Stadt Maestrigt op den tweeden October alhier buiten de Wijker Poort hebben gereet gestaen vermits er kondschap was dat er

verscheidene waegens en Coetsen dag en nagt avanceerde sijnde geweest bij ieder paer paerden een man, dus dat deselve drie daegen en twee nagten hebben ten dienste geweest naementlijk den 2 en 3 October toegebrogt tot de doortogt en den 4 October om te retourneeren.

Sijnde de suitte (het gevolg) van haer Vorstelijcke Doorluchticheyt eerst met deselve gekomen op den 3 des namiddags ten 5 uren en gecontinueert tot over de middernagt voor welke 639 paerden mitsgaders 320 man gerekent ieder paert ad drie gulden ligt ofte 37½ Stuijvers hollants, en ieder dan ad eenen gulden ligt of derthiende halve (12½) Stuijvers hollants, Soo komt sulx voor drie daegen te bedraegen de somme van 6711 glds. ligt gelt doende hollants . f 4194. 7. 2.¹⁾

En vermits als voors. deese paerden twee nagten hebben op het open velt aen de weg moeten blijven staen in een swaere reegen windt en koude, is men genoot saeckt geweest eenige fourage voor de paerden en bier voor de menschen uijt de stadt te laeten haelen met eenige andere levensmiddelen welke t een en ander beloopden 400 glds. ligt doende hollants f 250.—.—.

Nog betaelt aen de couriers of Postillons die van tyt tot tyt syn af en aen gegaen en voor onkosten bij deselve gesupporteert om sig nae alles te kunnen reguleeren sijnde deselve met den Commissaris wegens de Drie Landen (van Overmaze), den Graeve van Geul nae Mulheym vertrocken den 27 Sept. en geretourneert d. 3 October, soo voor paerden als andersints 133 glds. ligt doende hollants f 83. 2. 2.

Voor dag gelden van den Grave van Geul voor ses daegen ieder dag vermits d'Extraordinaire onkosten 40 glds. ligt ofte 25 hollants, doet voor ses daegen . f 150.—.—.

Voor den Commissaris van Slijpe drie daegen hebbende nagt en dag bij de gecommandeerde paerden ordre gestelt ad ses Rijxsdaelders daegs ofte vijftien glds. holts f 45.—.—.

Voor vier Commissarissen, uyt ieder Lant een en den Vroenhove een, ieder als voor drie daegen ad thien glds. ligt ofte ses glds. hollants f 72.—.—.

Voor de Borgemeesters van ieder dorp en haere verschotten tot Tongeren gedaen, des nagts van het arriveement (de aankomst) van haere Vorstelijcke Doorluchtigheyd f 100.—.—.

(Totaal) f 4894.10.—.”

De laatste zes posten in een totaalpost verrekend ad f 700.—.—., wordt het totaal f 4894. 7. 2.

De rekening schijnt aan de hoge kant geweest te zijn. Een nader opgemaakte en naar den Haag ingezonden staat komt aan een totaal bedrag van f 3777.15.—.

1) Lees 4194 gulden, 7 stuiver en 2 oord.

Maar ook dit bedrag werd door de Rekenkamer te Den Haag niet geaccepteerd.

In een schrijven van 14 Juni 1726, „uit den Haghe” werd door de Gedelegeerde M. Haveus, aan de Heer G. van Sleype, „Griffier s Lands Valkenburg, Overmaze” dienaangaande medegedeeld :

„ . . . Dat de Generaliteits Reekenkamer sich gefondeert heeft, om het montant (het bedrag) van de geleverde paerden en manschap op de doortocht van de Aertshertoginne te verminderen, en de dagh gelden van de Heeren Commissarissen en burgemeesters van de dorpen te roijeren”. De Rekenkamer beriep zich daarbij op een resolutie van „haer Eedele Moogende” (de Raad van State) van 14 April 1707.

Ondanks alle pogingen hierin verandering te brengen, bleef de Rekenkamer bij haar besluit. In een schrijven van 2 Juni 1726 berichtte de Heer Haveus dat „de staet van de onkosten op de doortocht van de Aertshertoginne gevallen, bedragende *f* 3777.15.0. is bij de Generaliteits Reeken-Camer gereduceert op een somme van *f* 2742.13.0. Gespecificceert volgens Memorie :

Eerste post wegens de geleverde 639 paerden en 320 man bedraegende *f* 2996.5.0., is volgens Resolutie van den Raed van State van den 14 April 1707 voor ijder koppel paerden, de oppassers daer onder begrepen, begrepen, goetgedaen *f* 2.10.0. (*f* 2,50) sijnde voor de 639 in drie dagen *f* 2396. 5.0.

Tweede post, de dagh-gelden van den Heere Grave van Hoensbroeck-Geul als Commissaris verlaagd tot 10 gulden per dag voor 8 dagen *f* 80. 0.0.

Derde post, de dagh gelden der resp. Borgemeesters van 22 Dorpen, tot 165 gld., en de vierde post de dagh-gelden van de vier Commissarissen geroyeert.

De vierde post wegens postillons is gepasseert tot . *f* 75. 0.0.

Gelijk ook de laatste post over geleverd hooy en strooy etc. tot *f* 191. 8.0.

Samen de bovengemelde Somme van *f* 2742.13.0.”

Uit het vorenstaande blijkt wel, dat het reizen van vorstelijke personen met hun groot gevolg in vroeger tijden een dure liefhebberij was. Het vervoer op het traject Maastricht-Tongeren alleen al kwam over de *f* 2.700,—. De lezer kan zich een voorstelling maken wat zo'n reis van Mülheim naar Brussel wel in z'n geheel moet gekost hebben. De Staten Generaal waren zo goed het traject Maastricht-Tongeren voor hun rekening te nemen.

Tot besluit willen we nog vermelden, dat de reis van de Aertshertogin

Isabella Clara Eugenia Landvoogdes der Spaanse Nederlanden ongeveer een eeuw vroeger naar Roermond — 17 Juni 1627 — „soe int hiercoemen als wederkeeren” 10.000 gulden kostte. ¹⁾

JO HORST

Een diefstal in een

HEERLENS WARENHUIS

Anno 1833

Ingevolge circulaire van „Z. Ex. den Heere Staatsraad, gouverneur der Provincie van Limburg, van 5 Maart 1822, Nr. 6, Administratief Memoriaal Nr. 15” werden de Burgemeesters verplicht om een „Register bestemd tot het aantekenen van alle gepleegde of beproefde Misdaden en buitengewoone voorvallen in de gemeente van Heerlen” aan te leggen en een afschrift hiervan per kwartaal aan „den Heere Arrondissements Commissaris” in te zenden.

Ook in het Gemeente-archief van Heerlen berusten enkele van deze „Registers”, waarin zeer merkwaardige feiten opgetekend staan.

Zo lezen we in het jaar 1833, onder Nr. 65 :

... „In den nacht van den 15 op 16 Januarij jl. is aan den winkel van den Heer Mathieu Jozef PENNERS te Heerlen met een zoogenaamd Centrumshoor een houten vensterslag (blinde) geopend, en eene vensterruit uitgebroken geworden, door alwelke opening de dieven zich in den winkel geslopen, en de volgende voorwerpen daaruit gestolen hebben, te weten :

1°. vijf stukken Colonnale, rood-wit en blaauw, rood-blaauw en wit, zwart en rood, waarde	fr. 200.—
2°. twee stukken seamoise, wit en blaauw, een stuk rood-hoog-blaauw en licht-blaauw	fr. 80.—
3°. omtrent 100 ellen violette katoenen	fr. 100.—
4°. omtrent 12 dozijnen roode en blaauwe zakdoeken	fr. 100.—
5°. omtrent 10 dito violette doeken voor vrouwspersonen	fr. 150.—
6°. vijf ad zes Nederlandsche pond gekleurde naaizijde	fr. 300.—
7°. een stuk blaauw linnendoek	fr. 50.—
8°. zwarte zijden banden	fr. 30.—
9°. omtrent 100 ellen wit neteldoek	fr. 50.—
10°. het geld uit de kas	fr. 150.—
Totaal van de vermoedelijke waarde der gestolene voorwerpen twaalfhonderd zestig franken	fr. 1260.—

De sporen, welke de dieven na het ontvlugten achterlaten hebben, zijn :

- 1°. een natte linnen wisch gediend hebbende om de vensterruit zonder gedruisch uit te breken;
- 2°. een stuk half-verbranden zwam; en
- 3°. sporen van bloed, waaruit af te nemen is, dat eene der dieven bij het uitbreken der venster-ruit zich aan eene hant verwond heeft”.

De dader(s) van deze inbraak zijn echter onbekend gebleven. Wel werd nog een afschrift van het proces-verbaal op 17 Januari doorgezonden aan „den Heer Prokureur des Konings bij de Regtbanke van eersten aanleg te Tongeren”, doch van het verdere verloop van deze geschiedenis zijn geen nadere gegevens meer bekend.

N. EUSSSEN

¹⁾ Friedrich Nettessheim : Kroniek der Stad Roermond, blz. 325, vermeld in Artikel „De adellijke abdij der Cisterciënserorde van O.L. Vrouw Munster te Roermond” door Karel J. W. Romen — Limburgs Jaarboek 1916, blz. 128-131.